

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı
Issue: Outbreak Diseases Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 599-624

Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi* *Non-Formal Religious Service and Education of the Presidency of Religious Affairs from the View of Religious Personnel at the Time of the Global Outbreak*

- Amine Nuriye ÇITIRIK*
- Zeki Salih ZENGİN**

*Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara, Türkiye
Doctoral Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Graduate School of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences, Ankara, Turkey
ncitirik@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0590-727X

**Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara, Türkiye
Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Graduate School of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences, Ankara, Turkey
zekisalih55@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2354-8899

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

26/05/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

01/07/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

15/07/2020

Atrf: Çıtırık, A. N. & Zengin, Z. S. (2020). Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 599-624

Citation: Çıtırık, A. N. & Zengin, Z. S. (2020). Non-Formal Religious Service and Education of the Presidency of Religious Affairs from the View of Religious Personnel at the Time of the Global Outbreak. *Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute*, Outbreak Diseases Special Issue, 599-624

Öz

Dünya, 2020 yılı başında olduğu gibi bazen küresel bir salgın hastalık ile mücadele etmek durumunda kalmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü Çin'in Wuhan şehrinde görülen ve hızla bütün dünyada yayılan yeni tip koronavirüsün neden olduğu COVID-19 adlı hastalığı küresel salgın (Pandemi) olarak ilan etti. Dünya tarihinde zaman zaman yaşanan bu tür olağan dışı durumlar hayatı birçok açıdan etkilemektedir. Tüm dünya da olduğu gibi ülkemizde de hastalığın olumsuz etkilerini en aza indirmek için birçok kurum ve kuruluş görev yürütmektedir. Pandemi sürecinde yaşanan zorlukların aşılmasında manevi-dini desteğin önemli bir yeri vardır. Ülkemizde yaygın din eğitimi çalışmalarını yürütmekle görevli Diyanet İşleri Başkanlığı da (DİB) yaşanan süreçte din hizmetleri ve din-manevi destek amacı ile birtakım faaliyetler düzenlemiştir. Çalışmamızın amacı bu süreçte yapılan çalışmaların hangi şartlarda gerçekleştiği, yeterlilik düzeyi ve geliştirilmesi konularında uygulamaya katılan kurum personelinin görüş ve önerilerini değerlendirmektir. Bu makalede nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. On beş kurum personeli ile WhatsApp üzerinden yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda kurum personelinin, DİB'in yapmış olduğu faaliyetlerin birçoğundan haberdar oldukları ve bu faaliyetlerde kısmen yer aldıkları görülmüştür. Ayrıca katılımcılar, yapılan faaliyetleri yerinde ve doğru bulmakla beraber, bazı aksaklıkların da yaşandığını belirtmişlerdir. Süreçte yaşanan aksaklıkların giderilmesi yönünde görüş ve değerlendirmede buldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe ve Din Bilimleri, yaygın din eğitimi, diyanet işleri başkanlığı, Covid-19, pandemi, küresel salgın.

* Bu çalışmada kullanılan ölçek ve veriler Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Koordinatörlüğü tarafından etik kural ve ilkelere uygun bulunmuştur. (Evrak Tarih ve Sayısı:23/05/2020- 84892257-604.01.02-E.15825).

Abstract

The world sometimes has to fight a global outbreak like at the beginning of 2020. The World Health Organization has declared COVID-19, a global outbreak (Pandemic), caused by a new type of coronavirus, which has appeared in Wuhan, China, and spreading all over the world. Such extraordinary situations that have happened from time to time in the history of the world affect life in many ways. As in the whole world, many institutions and organizations are working in our country to minimize the negative effects of the disease. Spiritual-religious support has an important point in overcoming the difficulties experienced during the period of Pandemic. The Presidency of Religious Affairs (PRA), which is responsible for carrying out widespread religious education activities in our country, has also organized some activities with the aim of religious services and religious-moral support. The purpose of our study is to evaluate the opinions and suggestions of the personnel of the institution participating in the application in terms of the conditions under which the studies carried out in this process, level of competence and development. In this article, the semi-structured interview technique, one of the qualitative research methods, was used. Face to face interviews was made with fifteen institutional staff via WhatsApp. In line with the findings, it was observed that the personnel of the institution were aware of many of the activities carried out by PRA and were partially involved in these activities. In addition, the participants found the activities appropriate and correct, but also stated that there had been some setbacks. It was determined that they have made views and assessments towards the elimination of the problems experienced in the process.

Keywords: Philosophy and Religious Sciences, non-formal religious education, presidency of religious affairs, Covid-19, pandemic, global outbreak.

Giriş

Dünya tarihinde yaşanan afetler, salgın hastalıklar, terör vb. olağan üstü durumlar insan hayatını kısıtlayan, toplumları olumsuz etkileyen süreçlerdir. Özellikle salgın hastalıklar çok çabuk yayılabilmekte, toplu ölümlere sebep olabilmekte ve siyasi, sosyal ekonomi, eğitim, psikoloji vb. alanlarda toplumları büyük oranda etkileyebilmektedir. Özellikle günümüzde küreselleşmenin bir sonucu olarak yerel başlayan sorunlar çok hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkileyen problemlere dönüşebilmektedir. Günümüzde birden fazla ülkede veya kıtada yayılan ve etkisini gösteren salgın hastalıklara verilen genel ad Pandemidir.¹

Aralık 2019 tarihinden itibaren içerisinde bulunulan salgın hastalık süreci, yeni tip koronavirüsün neden olduğu COVID-19 adıyla

¹ <https://www.medipol.com.tr/bilgi-kosesi/bunlari-biliyor-musunuz/Pandemi-nedir-corona-virusu-neden-Pandemi-ilan-edildi> (Erişim Tarihi: 25.05.2020)

bilinen salgının ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Aynı virüsün farklı biçimleri daha önce de dünyanın farklı bölgelerinde benzer salgınlara neden olmuştur. Bu virüsün neden olduğu yakın dönemlerdeki ilk salgın Kasım 2002 ve Temmuz 2003 tarihleri arasında Hong Kong'da başlayan şiddetli akut solunum sendromu (SARS) salgınıdır. SARS etkeni olan virüs (SARS-CoV-1) 2003 yılının başlarında Hong Kong'dan 37 ülkeye haftalar içinde yayılarak neredeyse Pandemi hale gelmiş ve dünya çapında 8422 vaka ve 916 ölüm görülmüştür. Dünya Sağlık Örgütü ölüm oranını % 10,9 olarak açıklamıştır. Şiddetli akut solunum yolu sendromu Koronavirüsü 2 (SARS-CoV-2) 2019'da ortaya çıkan yeni tip bir virüsdür. Bu virüs ile ilgili hastalığa 2019 da başladığı için Koronavirüs hastalığı-2019 (COVID-19) adı verilmiştir. Aralık 2019 da Çin'in Wuhan şehriden başlayan salgın, Dünya Sağlık Örgütüne (DSÖ) ilk olarak 31 Aralık 2019'da bildirilmiştir. 30 Ocak 2020'de DSÖ, COVID-19'u küresel bir acil sağlık durum salgını olarak ilan etmiştir. DSÖ, 11 Mart 2020'de ise COVID-19'u küresel bir salgın (Pandemi) olarak ilan etmiştir. Koronavirüs ile ilgili hastalıkla hayatını kaybeden insan sayısı 26 Mayıs 2020 tarihi itibarıyla 348.000'i geçmiştir.² Tüm dünya şu günlerde bütün ülkeleri etkileyen COVID-19 ile mücadele etmek durumundadır. Her ne kadar salgın küresel olsa da alınan önlemlerin önemli bir bölümü bölgesel ölçeklidir. Ülkemizde başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere bu hastalığın olumsuz etkilerini en aza indirmeye çalışan birçok kurum ve kuruluş görev yürütmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) da bu kurumlar içerisinde yer almaktadır. Çalışmamızın amacı dünya genelinde etkili olan bu yeni tip salgın hastalık ile mücadele sürecinde toplumu din konusunda aydınlatan ve moral ve motivasyon açısından manevi destek hizmeti sunan DİB'in bu alanda yaptığı ve yapabileceği hizmetleri değerlendirmektir. Bununla birlikte kurum mensuplarının faaliyetlere katılımı, faaliyetlerle ilgili değerlendirmeleri ve faaliyetlerin daha da ilerletilmesi için neler yapılabileceği ile halkın sürecin din ile ilişkisi kapsamında ne düşündüklerinin belirlenmesi hakkında tespitler yapmaktır. Bu amaçla DİB'in yaygın din hizmeti görevini ifa eden personelin (Vaiz, İmam, Kur'an Kursu öğreticisi) görüşlerine yer verilmiştir.

Anayasamızın 24. Maddesinde belirtildiği üzere din eğitim ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır ve kişilerin kendi isteğine bağlıdır. Yine anayasamızın 136. Maddesi gereğince Yaygın din hizmeti ve eğitimi Diyanet İşleri Başkanlığının görevidir. DİB,

² <https://emedicine.medscape.com/article/2500114-overview> (Erişim Tarihi:25.05.2020)

İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek, cami ve mescit dışındaki yerlerde panel, konferans, seminer, sempozyum vb. dinî ve ilmî toplantılar düzenlemek, öğrenci yurtları, eğitim kurumları, gençlik eğitim merkezleri, ceza infaz kurumları, sağlık kuruluşları, sosyal hizmet kurumları vb. yerlerde işbirliği esasına göre manevi danışmanlık ve din hizmeti sunmak, yazılı, görsel, işitsel ve dijital medya vasıtasıyla toplumu din konusunda aydınlatmak, göçmen, engelli, bağımlı gibi desteğe muhtaç kesimlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri yürütmek, aile, kadın, gençlik ve toplumun diğer kesimlerine yönelik dinî konularda aydınlatma ve rehberlik yapmak vb. çok çeşitli alanlarda farklı kesimlere geniş bir yelpazede din hizmeti sunan, gerektiği takdirde devletin o alandaki sorumlu kurum yada makamlarına öneride bulunmakla sorumlu tutulan resmi bir kurumdur.³

Uzak Doğu'da görülmesinden hemen sonra dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs (COVID-19) hemen her alanda aksamalara ve değişimlere neden oldu. Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren devletin ilgili tüm kurumları sorumlu oldukları alanlarda *bu virüsün yayılmasını önleyecek* çeşitli kararları alarak uygulamaya koyulmuşlardır. DİB 06.03.2020 "Allah temizdir, Temizliği Sever" başlıklı hutbesiyle ülkemizde henüz salgın vakanın görülmediği o tarihten itibaren halkı sağlık, temizlik ve sorumluluk sahibi olma noktasında uyarıcı faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır.⁴ Sonraki haftaların hutbelerinde de yaşanan bu salgın hastalıktan kurtulmanın yollarına dair bilgilere yer vermeye devam etmiştir.⁵

16 Mart 2020 tarihinde cami ve mescitlerde Cuma ve vakit namazların cemaatle kılınmasına ara verilmesiyle beraber cemaatte oluşan psikolojik boşluk ezan sonrası okunan salat ve dualarla giderilmeye çalışılmıştır.⁶ İçişleri Bakanlığı Koronavirüs tedbirleri kapsamında 21 Mart 2020 tarihinde 65 yaş ve üstü yaşlı kişiler ile kronik rahatsızlığı bulunanların sokağa çıkmaları kısıtlamış ya da yasaklamıştır. Bu süreçte tek başına yaşayan, ihtiyaçlarını karşılayacak yakını olmayan 65 yaş ve üstü ile kronik rahatsızlığı olanların ihtiyaçlarının karşılanması için valiliklerin/ kaymakamların başkanlığında il ve ilçelerde Vefa Sosyal Destek Grubu oluşturulmuştur. Bu kapsamdaki vatandaşlar 112, 155, 156 ve diğer

³ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

⁴ <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/-cuma-hutbesi> (Erişim Tarihi:25.05.2020)

⁵ <https://dinhizmetleri.diyaret.gov.tr/> (Erişim Tarihi:25.05.2020)

⁶ <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazlarin-cemaatle-kilinmasina-ara-verildi> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

telefon numaraları üzerinden ihtiyaçları 22 Mart itibariyle Vefa Sosyal Destek Grubu görevlileri tarafından karşılanmaya başlanmıştır.⁷ Birçok DİB personeli de bu süreçte Vefa Destek Gruplarına katılmıştır.⁸ Moral ve motivasyon bağlamında Vefa Sosyal Destek Gruplarında görev alan din görevlileri 65 yaş üstü ve kronik rahatsızlığı bulunan vatandaşlar başta olmak üzere ihtiyaç sahiplerinin yanında olmuş onlara maddi ve manevi destekte bulunarak yardımcı olmuştur. İl müftülükleri bünyesinde bu süreçte hizmet sunan Alo 190 Fetva hattı ile halkın kendi sorularını doğrudan sormalarına imkân verilmiş ehli olan görevlilerden cevapları almaları sağlanmıştır.⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu, 22.03.2020 tarihinde “Salgın Hastalık Durumunda Cenaze Namazı ve Defin İşlemleri” konulu bir fetva yayınlamıştır. Bu doğrultuda cenaze hizmetleri usulüne uygun olarak titizlikle yürütülmeye devam edilmiştir.¹⁰ Okullarda eğitime ara verilmesiyle birlikte 16 Mart 2020 tarihinden itibaren Kur’an kurslarında da eğitime ara verilmiştir. Toplumun, içinden geçtiği bu kritik süreçte eğitim faaliyetlerini özel içerikli programlarla desteklemek için Diyanet TV ilerleyen günlerde yetişkinlere yönelik ibadet, siyer, ahlak, itikat ve Kur’an-ı Kerim olmak üzere her gün bir ders şeklinde “Dini Eğitim Vakti” programları yayınlamıştır. Yine yetişkinlere yönelik mahremiyet eğitimi, anne-baba okulu eğitimleri ile aile ile ilgili programlar yapılmıştır. 4-6 yaş aralığına evden öğreniyorum dersleri, masallar ve çeşitli etkinliklerin yer aldığı değerler eğitimi programları düzenlenmiştir. Böylece Diyanet TV yapmış olduğu bu eğitici ve öğretici programları sayesinde bir okula dönüştüğü söylenebilir.¹¹ 30 Mart tarihinden itibaren uzaktan eğitim vasıtasıyla hafızlık eğitimleri devam etmiştir.¹² DİB sosyal medyanın daha etkin ve düzenli kullanılması için 81 il müftülüğüne gönderdiği genelgesinde İl İrşat Kurulları; verilecek olan vaaz, irşat, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini sosyal medyanın kendilerine

⁷<https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsizligi-olanlara-sokagacikma-yasagi-ek-gezelgesi> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

⁸<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29467/personelimiz-vefa-koordinasyon-gruplarinin-icerisinde-insanimiza-hizmet-ediyor> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

⁹ <https://fetva.diyamet.gov.tr/AloFetva190> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

¹⁰<https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29470/din-isleri-yuksekkurulundan-cenaze-islemleriyle-ilgili-yeni-aciklama> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

¹¹ <https://www.diyamet.gov.tr/programlar> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

¹²<https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr/Detay/655/haf%C4%B1z%C4%B1k-kurslar%C4%B1-uzaktan-e%C4%9Fitimle-devam-ediyor> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

sağlayacakları imkânlar içerisinde yürütülmesi için gerekli çalışmaların yapılmasını istemiştir.¹³

Yöntem

Bu araştırmada örneklem seçimi, veri toplama ve analiz sürecinde nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Böylece ayrıntılı şekilde konu ele alınırken araştırmacının kendisi de araştırma aşamasında sürece dâhil olması sağlanmıştır. Nitel veri toplama sürecinde, evreni yansıtabilecek nitelikte amaçlı örnekleme olarak maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme yönteminde amaç çalışılan konuya taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 112). Bu amaçla Ankara'da ayrı müftülüklerde görev yapan ve farklı görev tanımları olan ve beşer kişiden oluşan vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip görevlileri ile görüşülmüş araştırma konusu ile ilgili olabildiğince çeşitli görüşlerin elde edilmesi hedeflenmiştir. Buna göre öncelikle farklı müftülüklerde yöneticilerle görüşülmüş kronik rahatsızlık, yıllık izin vb. sebeplerden dolayı bu süreçte sahada aktif görev alamayan personelin haricinde sahada aktif çalışan ve araştırmaya katılabilecek personelin isimlerinin yer aldığı bir isim listesi istenmiştir. Bu isim listesi üzerinden vaiz, imam-hatip ve Kur'an kursu öğreticisi gibi farklı görev tanımı olan toplam on beş kurum elemanı ile birebir WhatsApp üzerinden görüntülü olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Bu araştırmada kullanılan ölçek ve veriler Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Koordinatörlüğü tarafından etik kural ve ilkelere uygun bulunmuştur. (Evrak Tarih ve Sayısı:23/05/2020- 84892257-604.01.02-E.15825). Katılımcıların kendi izinleri alınarak konu ile ilgili düşünceleri kayıt altına alınmıştır. Örneklemdeki kurum personelinin özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Kurum Personelinin Özellikleri

Katılımcı	Görev	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Hizmet yılı
K1	Vaiz	Kadın	40	Yüksek lisans	27
K2	Vaiz	Kadın	38	Lisans	15
K3	KKÖ	Kadın	39	Ön lisans	10
K4	KKÖ	Kadın	36	Ön lisans	10
K5	Vaiz	Kadın	39	Lisans	16

¹³ <http://www.dinihaberler.com.tr/public/index.php/haber/diyanetten-sosyal-medya-talimati-58760> (Erişim Tarihi:04.06.2020)

K6	KKÖ	Kadın	46	Ön lisans	14
K7	KKÖ	Kadın	34	Lisans	17
K8	İmam	Erkek	36	Yüksek lisans	13
K9	İmam	Erkek	33	Yüksek lisans	14
K10	Vaiz	Erkek	39	Yüksek lisans	15
K11	İmam	Erkek	45	Ön lisans	25
K12	İmam	Erkek	50	Ön lisans	28
K13	KKÖ	Kadın	36	Lisans	12
K14	Vaiz	Erkek	48	Yüksek lisans	18
K15	İmam	Erkek	51	Lisans	29

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü gibi bu araştırmada yer alanların tamamı Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde 10 ila 29 yıldır kadrolu çalışan 30-51 yaş aralığında sekizi kadın yedisi erkek görevlidir. Katılımcılardan beşi ön lisans (3 Kadın, 2 Erkek), beşi lisans (4 Kadın, 1 Erkek), beşi yüksek lisans (4 Erkek, 1 Kadın) mezunudur. Dolayısıyla bu araştırmanın yürütüldüğü hedef kitle olan 15 katılımcının tamamı hizmet deneyimi olan kişilerden oluşmuştur.

DİB'in yaptığı çalışmaları hangi şartlarda gerçekleştiği, yeterlilik düzeyi ve geliştirilmesi konularında, kurum personelinin ve halkın süreci nasıl değerlendirdiği hususunda, çalışmaya katılan kurum personelinin görüş ve önerilerini almak amacıyla çalışmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. COVID-19 Pandemisinin devam etmesi dolayısıyla WhatsApp üzerinden görüntülü arama yoluyla katılımcılara ulaşılmıştır. Her görüşme yaklaşık olarak 35-40 dakika sürmüştür. Katılımcıların izni doğrultusunda görüşleri kayıt altına alınmıştır. Ses kaydının alınması verilerin eksik veya yanlış olma ihtimalini büyük oranda ortadan kaldırmıştır. Sonrasında ses kayıtları analiz sürecinde kullanılmak üzere çözümlenmesi yapılmıştır.

Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavram ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005:227). Bu amaçla görüşme formunda yer alan her bir soru ile ilgili tüm ifade ve yargılar dikkate alınarak belirlenmiş olan kategori ve temalara göre sunulmuş ve tablolar halinde gösterilmiştir. Ayrıca yapılan görüşmeler esnasında katılımcının konuya dair önemli bazı düşüncelerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

Tabloda ve görüşmecilerden yapılan alıntılarda katılımcıları tanımlamak için “K1, K2” şeklinde kodlar kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

DİB'in Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi Faaliyetlerinden Din Görevlilerinin Haberdar Olma Durumu

Araştırmada COVID-19 Pandemi sürecinde din görevlilerinin DİB'in yaygın din hizmeti ve eğitimi alanında yapmakta olduğu faaliyetlerin hangilerinden haberdar olduklarına dair bulgular ele alınmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Din Görevlilerinin DİB'in Faaliyetlerinden Haberdar Olma Durumu

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
15	K1,K2,K3,K4,K5,K6,K7,K8, K9,K10,K11,K12,K13,K14,K15	Diyanet TV ve Uzaktan Eğitim
5	K2,K4,K13,K14,K15	Ezan sonrası dua
7	K2,K3,K4,K9,K10,K14,K15	Vefa Sosyal Destek Grupları
6	K5,K6,K9,K10,K14,K15	Sosyal Medya aracılığıyla yaptığı hizmetler
6	K8,K9,K10,K13,K14,K15	Sembolik Cuma Namazı uygulaması
3	K4, K10,K15	Sosyal Medya aracılığıyla personel ile iletişim

Tablo 2 değerlendirildiğinde katılımcıların tamamının Diyanet TV vasıtasıyla uzaktan eğitim programlarından haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların yarısından azı ezan sonrası dua, vefa sosyal destek grupları, sosyal medya aracılığıyla yapılan hizmetler ve cuma namazı uygulamasından haberdar olduklarını belirtirken, katılımcıların çok azı sosyal medya aracılığıyla personel ile iletişime geçildiğinden haberdar olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda Diyanet TV aracılığıyla eğitim programlarını izleyenler K1 “Diyanet TV’de sabah programlarını takip ediyorum. Dua, zikir, tesbihat, Kur’an kursu öğreticilerine ve vaizlere yönelik programları takip ediyorum.” K2 “Diyanet TV de mahremiyet eğitimi var. Öğrencilerime izlemelerini tavsiye ettim. Memnun olduklarını söylediler. Tabii ki herkesin takip ettiğini bilmiyorum.” K5 “Diyanet TV de aile eğitimleri ile ilgili programlar var.” K10 “Kur’an kursu öğreticileri Diyanet TV de müfredattaki dersleri işlemektedirler.” ifadeleriyle görüş beyan etmişlerdir. K13 “Ezan sonrası dualar konusunda” K14 “Yatsı namazı sonrası dua” K9 “15 Temmuz’da nasıl *selâlarımız* varsa şimdi de dualarımız var. Saat 23.00’te dışarı çıkmayın diye anonslar yapılıyor. Şehirdekiler bunun çok farkında değil ama imamlar kırsal kesime kadar ulaşabilen devletin kılcal damarıdır. Böyle bir salgının varlığından köydeki yaşlı teyze haberdar oluyor. Yaşlı teyzenin Twitter’ı, telefonu

yok ki bu bilgileri sadece cami hoparlöründen alıyor. Belki de bu dönemde yaşlı teyze duasıyla destek oluyor.” ifadesini kullanarak ezan sonrası yapılan duaların gerekli olduğunu vurgulamıştır. COVID-19 ile gündeme gelen ve toplumun tüm kesimlerinde hizmet veren Vefa Sosyal Destek Grupları ile alakalı olarak katılımcılar bu grupların varlığından haberdar olduklarını belirtmişlerdir. K2 “Din görevlilerimiz Vefa grubunda çalışıyorlar yardımları vatandaşlara ulaşması noktasında yardımcı oluyorlar. Takip ediyorum ve öğrencilerime de takip etmelerini tavsiye ediyorum.” K4 “65 yaş ve üzerine yardım ediyorlar.” K10 “Din görevlileri Vefa Sosyal Destek Gruplarında görev almaktadırlar.” ifadelerini kullanarak bu alanda yapılan faaliyetleri anlatmışlardır. Katılımcılardan K14 “Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı faaliyetleri sosyal medyadan ve diğer medya vasıtalarından takip etmekteyiz.” ifadesiyle başkanlığın sosyal medya aracılığıyla bilgilendirdiğini vurgulamıştır. Cuma namazı için K10 “Cuma günleri, bir camide de olsa temsilen sosyal mesafe korunarak Cuma namazı kılınmaktadır.” derken K4 “Duyurulardan yararlanıyorum. Ayrıca Başkanlığın sosyal medya üzerinden yaptığı paylaşımlardan yapılan faaliyetleri takip ediyorum” açıklamasıyla sosyal medya vasıtaları ile personelin gelişmelerden haberdar edildiğini ifade etmiştir.

Din Görevlilerinin DİB’in Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi Alanındaki Faaliyetlerini Değerlendirmesi

Ülkemizde yaygın din hizmeti ve eğitimi alanında faaliyetler yapmakla görevli olma niteliğine sahip tek resmi kurum olan DİB yapmış olduğu hizmetlerin aksamaması adına salgın hastalık sürecinde birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Din görevlileri yapılan bu faaliyetleri nasıl değerlendirmektedir. Yapılan faaliyetlerin değerlendirilmesine yönelik bulgular Tablo 3’te yer almıştır.

Tablo 3: Din Görevlilerine Göre Diyanet İşleri Başkanlığınca Yapılan Faaliyetler

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
4	K3,K7,K11,K13,	Diyanet yaptığı faaliyetlerde çok başarılı oldu
9	K1,K2,K4,K6,K8, K9,K12,K14,K15	Diyanet yaptığı bazı faaliyetlerde aksaklıklar yaşadı. Daha iyi olabilirdi.
2	K5,K10	Görüş beyan etmeyen

DİB’in bu süreçte yapmış olduğu faaliyetleri değerlendiren katılımcılarından bazıları yapılan faaliyetleri yeterli bulduklarını ve bu faaliyetler sırasında herhangi bir aksaklık olmadığını ifade etmiştir. Dokuz katılımcı faaliyetleri yeterli bulmakla beraber faaliyetler sırasında birtakım aksaklıkların yaşandığı ve daha iyi olabilirdi

görüşünü paylaşmıştır. Katılımcılardan ikisi bu konuda görüş beyan etmemiştir.

Yapılan faaliyetleri yeterli bulan K3 “İyi ki Diyanet var. Bu alanda yapabilecek her şeyi en iyi şekilde yapıyor.” K7 “Yapılanlar güzel bence.” K11 “Başkanlığımızın bütün bu faaliyetleri halkımızın din alanındaki ihtiyaçlarına cevap verecek niteliktedir.” ifadelerini kullanarak bu süreçte Diyanet’in yaptığı faaliyetleri yeterli bulmuşlardır.

Yapılan faaliyetlerdeki aksaklıklardan bahseden K6 “Diyanet yapacaklarını süreç içerisinde yaşayarak yaptı. Yapıyor tepki ölçüyor. Tepki alırsa geri çekiliyor. Kabul görürse devam ediyor. Daha net olmalıydı. Ben bunu yapıyorum demeli ve yapmalıydı.” ifadesiyle yaşanan aksaklıkların temel nedenleri üzerinde durmuştur. Yaşanan aksaklıklara dikkat çeken diğer katılımcılar (K2, K4, K13) Diyanet TV’deki programlar da yaşanan sıkıntıları dile getirmişlerdir. K4 “Eğitim amaçlı programların belli saatlerde olmasını isterim.” K2 “Mevcut imkânlarla göre yeni düzenlemeler her zaman yapılabilir. Diyanet’te en büyük eksiklik psikoloji noktasında olduğunu söyleyebilirim. Salgın hastalık durumlarında zamanımızı nasıl değerlendirebiliriz? vb. konularında psikoloji destekli programlar hazırlayabilir.” ifadelerini kullanarak görüşlerini beyan etmişlerdir.

Esanın arkasından okunan dualar konusunda (K1, K15) K1 “Duaların halkı etkilediğini düşünüyorum. Esanın peşinden okunan dua, tekbir, salavat vb. ne uzun ne kısa olacak. Halkı dini ve uhrevi duygularını ortaya çıkarma noktasında varım ama daha fazlası gerekli değil. Çok duyulmuyor. Sadece kısa bir dua olması yeterli olur.” Namaz konusunda farklı görüş beyan eden üç kişiden biri olan (K8,K14,K15) K8 düşüncelerini “Cuma namazları kılınmasın dindikten sonra ilk cuma namazı kılındığında tepki çekti. Kendi dünyamda ben de insanların gözüne soka soka kılınmasını doğru bulmadım. Sonra açıklama yapılırken düşüncelerim değişti. Keşke öncesinden bir açıklama yapılsaydı. O zaman tepki çekmezdi.” şeklinde ifade etmiştir.

Diyanetteki en büyük aksaklığın yapılan onca güzel faaliyetin çok fazla görünür olmamasından kaynaklandığını ifade eden K9 “Özellikle yaptığımız hizmetlerin daha iyi noktada gösterilmesini istiyorum. Mesela Vefa gruplarına din görevlilerimiz katılıyor. İhtiyaç sahiplerine ihtiyaçlarını götürüyorlar. COVID-19 olmadan önce de böyleydi. Bir imam özellikle kırsal bölgelerde o bölgenin en büyük destekçisidir. Bu hep böyleydi. Diyanet bunun reklamını yapınca insanlar görmeye başladı. Ülkemizde farklı görüşte olan insanlar var. Rol model olmayı gösterme çabası olması gerekiyor. Diyanet TV bunu yapıyor ama bu kanal ne kadar izleniyor ki. Başka ajanslara

çıkılmalıdır. Başkanımız farklı farklı kanallardan çıkıyor. Bu iyi bir yöntemdir. Bütün bütün yok diyemem ama sosyal medyada yaptıklarımızı gösteremiyoruz. Şimdilerde halkın desteğini yavaş yavaş kullanmaya başladık.” ifadesini kullanarak reklamın görünür olmadaki etkisi üzerinde durmuştur.

DİB’in Yaygın Din Hizmeti ve Din Eğitimi Alanında Yapılanlarla Birlikte Yapılabilecek Diğer Faaliyetler

COVID-19 sürecinde yaygın din hizmetinde ve eğitiminde başka neler yapılabilir sorusuna verilen cevaplar kategorize edilerek birkaç başlık altında toplanmıştır. Bazı katılımcılar birden fazla öneri sunmuştur. Sunulan her bir öneri ilgili başlık altında Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Din Görevlileri Tarafından Diyanet İşleri Başkanlığınca Yapılan Faaliyetlere Ek Olarak Yapılacaklara İlişkin Sunulan Öneriler

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
1	K9	Bilim kurulu benzeri bir kurul oluşturulmalı
5	K3,K6,K7,K10,K11	Uzaktan EBA benzeri TV üzerinden bir eğitim sistemi olmalı
5	K1,K2,K3,K9,K10	İnternette online eğitimin alt yapısı oluşturulmalı
6	K2,K4,K10,K11,K12,K14	Diyanet TV’de farklı programlar yapılmalı
2	K3,K15	Kursların fiziksel şartları iyileştirilmeli
2	K7,K8	Tüm iletişime geçilen halkın iletişim bilgileri alınmalı
2	K4,K15	Bir şekilde sosyal mesafeye dikkat edilerek insanlarla yüz yüze iletişime geçilmeli
1	K8	Personel ile başkanlık gönül bağı kurmalı
1	K2	Personel teknik konularda eğitilmeli
2	K2,K14	Belli durumlara özel personel yetiştirilmeli
2	K6,K7	Personel zorunlu olmalı
1	K13	Yapılacak çokta bir şey yok
1	K5	Fikrim yok

Mevcut yapılanlardan hareketle din görevlilerinin ileri sürdükleri öneri Diyanet TV’de farklı programlar yapılmalı (6 katılımcı) fikri olmuştur. K4 “Toplu dualar, tövbe duaları ve benzeri etkinlikler yapılmalı. Normal sohbet değil de bu süreci nasıl değerlendirebiliriz olaylara bakış açımızı daha güzel hale getirme noktasında neler yapabiliriz konularında programlar yapılmalı.” K14 “Fetva programları artırılabilir” önerilerini ileri sürerek Diyanet TV’de farklı program olması isteklerini dile getirmişlerdir.

Uzaktan EBA benzeri TV üzerinden bir eğitim sistem olmalı diyenler (5 katılımcı) ile İnternette online eğitimin alt yapısı oluşturulmalı (5 katılımcı) diyenlerin sayıları eşit çıkmıştır. Yetişkin eğitimi yapan K6 “EBA gibi sistemimiz olsa insanlar belli saatlerde derslere girse profesyonelleşsek. Yani Diyanet TV eğlenceli ama sırf eğitimin olduğu, belli saatlerde belli derslerin zorunlu olduğu ayrı bir kanal olmalı” ifadesiyle eğitim hizmetlerinin aksamaması adına bir öneri sunmuştur. Vaiz olarak görev yapan K1 “Bize interaktif ortamda bir alan açılabilirdi. Oradan programlarımızı yapabiliydik. Teknoloji geliyor. Fetvayı cep telefonlarımıza yönlendirecekleri hiç aklımıza gelmezdi. Her görevli kendi cemaatiyle iletişime geçmesi için dijital düzenlemeler yapılmalı” ifadesini kullanarak vaazlarının sekteye uğramaması açısından neler yapılabilirliği konusunda görüş beyan etmiştir. Kuran kurslarına gelecek olan öğrencilerin artık temizlik konusuna daha önem vereceklerine dikkat çeken K3 “Kursların fiziksel yapıları elverişli hale getirilmeli. Sağlıklı kurslar olmak zorunda artık. Bundan sonra öğrenci seçerek gelecek. Bu süreçten takıntı hastalığı ile çıkacak insanlar. Kurslarımızın steril hale getirirsek çok rahat edecekler” İmam olarak görev yapan K15 “Bu hastalık iki kişinin bir araya geldiğinde sosyal mesafenin korunması, toplu alanlardan uzak kalınması, maske takılması eldiven takılması ve benzeri önlemlerin alınmasını gerektiriyor. Süreç sonrasında camilerimizde cemaatimizin mağduriyet yaşamaması için gereken önlemleri almalıyız. Mesela en başta camilerimizde her zamankinden daha çok hijyene önem vermeliyiz. Bir musibet bin nasihatten iyidir. Birçok şeyi virüs öğretti bize. Bir çağı kapatıp bir çağı açtığını düşünüyorum. Bundan sonra insanlar konuşurken COVID-19 öncesi ve sonrası diye iki ayrı tarih yazacaklar” ifadesiyle artık toplu mekânlarda bir arada bulunmanın mümkün olabilmesi için yapılması gereken birtakım düzenlemeleri sıralamıştır.

Kur'an kursu hocası olan ve kendilerinde öğrenci iletişim bilgilerinin olduğunu dile getiren K7 “İmamlar daha aktif olabilirler. İmam da cemaatindeki kişilerin numarası var mı? Biz iletişim kuruyoruz ama imamların ön bilgi alması gerekiyormuş. Camiye gideceğim diye tutturan amcaları ikna edecek kişiler imamlardır. İmamların cemaatleriyle daha iyi bir iletişim kurması için alt yapı oluşturulabilir.” ifadesiyle durum tespitinde bulunmuştur. K14 ve K15 insanların uzun süre evde olmaktan bunaldıklarını ve bir şekilde gerekli kurallara uyularak ziyaret edilmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Din görevlisinin gönüllü yaptığı faaliyetler dışında zorlayıcı bir görev olmadığı vurgusunu yapan K6 ve K7 ortak hareket etme noktasında yapılacak olan işlerde personelin zorunlu tutulması gerektiği ve

takibinin idari amirlerce yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. K13'te aynı düşüncelerle yapılacak bir şeyin olmadığını ifade etmiştir. Gönüllülük esasına dayalı hizmetlerde personelini daha çok sahada görmek isteyen başkanlığın görevlilerin gönlüne girmekle işe başlaması gerektiğini ifade eden K18 "Kendi içimizde de dokunabilirsek o zaman gönüllüler artar. Personelin gönlüne dokunulmuyor. Onların dertleriyle dertleşilmiyor. Sadece kuru bir mesaj üzerinden görüşme ile gönüller fethedilebilir mi?" diyerek sitemini dile getirmiştir. Personelin teknik konularda yetersiz olduğunu ve eğitiminin şart olduğunu ifade eden K2 aynı şekilde her türlü olağan üstü durumlar için eğitilmiş özel ekiplerin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Bilim kurulu benzeri bir kurul oluşturulmalı görüşünde olan K9 "Nasıl devlet sağlık alanında bilim kurulu kurmuşsa artıları eksileri değerlendiriyorsa Diyanet'in de sadece içerisinde bulunduğu durumu değerlendirip hızlıca karar alacağı bilim kurulu gibi bir kurum kurulmalı. Cuma namazı kılınması konusunda bin bir türlü yöntem denendi. Ya da tutarlılık olmalı ya hiç kılınmayacaktı ya da açıklama yaparak söylenecekti. Biz hep deneme yanılma yoluyla yapıyoruz. Kriz yönetimini çok iyi başaramıyoruz belki de. Böyle durumlar için bir üst akıl olmalı. Farklı farklı söylemler olduğu için isabet ettiremiyoruz. Acele etmemek lazım." ifadeleriyle bu gibi durumlarda bir kurulun gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Alo Fetva Hattı Veya Diğer Yollarla Sorulan Soruların İçeriği

COVID-19 günlerinde din görevlilerine sorulan soruların mahiyeti hakkında elde edilen bulgular kategorize edilerek belli başlıklar altında Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Din Görevlilerine Alo Fetva Hattı Veya Diğer Yollarla Sorulan Soruların İçeriği

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
6	K9,K10,K12,K13,K14,K15	Namaz
4	K7,K8,K10,K15	Oruç
2	K1,K2,	Zekât
1	K10,	Kur'an okuma
5	K2,K6,K7,K9,K10,	Cenaze işlemleri
3	K2,K5,K9	Aile hayatı
4	K4,K6,K7,K10	İnanç meseleleri
1	K7	Kul hakkı

Tablo 5'ten anlaşıldığına göre salgın hastalık döneminde en fazla sorulan soru (6 soru) Cuma namazı ve Ramazan ayının girmesiyle ferdi kılınacak olan teravih namazı ile ilgilidir. K10'unda ifade ettiği gibi “Cuma namazının kılınmayışı, toplu ibadetlerin terkedilişi namaz konularında sorulan soruların miktarı artmıştır.” Önceden toplu kılınan namazların şimdi ferdi olarak kılınıp kılınmayacağı, kılınacaksa nasıl kılınması gerektiği sorusu sıkça sorulmuştur. Sonrasında cenaze işlemleri ile ilgili sorular gelmiştir. K7 “Bir kişi cenazem var. Gitmesem böyle helallik alımı olur mu? Bulduğumuz mekândan helallik versek sıkıntı olur mu yine helalleşmiş sayılır mıyız? diye sordu.” K9 “Yakınları vefat etmiş. Hocam WhatsApp üzerinden bağlanalım. Siz dua edin biz de evde âmin diyelim olur mu diye sordular. Tabii ki olur dedim.” K7 ve K9 katılımcılarına sorulduğu üzere cenaze işlemlerinde bir arada olamamaktan duyulan sıkıntıların giderilmesi yönünde sorular sorulmuştur. Sonrasında da sırasıyla inanç meseleleri K4 “Dış ülkelerde olması normal onlar haram işliyorlardı. Allah'ımız sizi niye korumadı niye Türkiye'ye geldi ve benzeri sorular soruyorlar.” K10 “Ayrıca salgın hastalıklar ve bunun gibi durumlarda yaşanan ölümlerin kader inancı bağlamından değerlendirilmesine dair sorular artış gösterdi.” ve oruç hakkında K7 “Uzmanlar bu süreçte daha çok sıvı alınması gerektiğini vurguluyor. Bu durum oruç tutmamak için mazeret sayılır mı? şeklinde sordu.” aile hayatında yaşanan çeşitli problemler K2 “Obsesifler özellikle boşanma sebebi ile ilgili kinayeli sözlerle çok takılıyorlar. Aynı kişi defalarca aynı soru için arıyor.” K9 “Belli bir düzenin bozulduğu dönemdeyiz. Ekonomik alanda etkilendi. Maddi sıkıntılar da aileye yansıyor. Endişe korku tarafı var. Covidkolik olmuş millet. Öleceğiz diye. Böyle bir kişi nasıl ailesi ile iletişim kurabilecek. Aile içerisindeki sıkıntıların oluşturmaması mümkün değil. Bu doğrultuda sorular geliyor.” Zekât ile ilgili sorular K1 “Ramazan dolayısıyla zekât ile ilgili devletin açtığı hesap numaralarına zekât yatırılır mı? Mehmetçik vakfına zekât verilir mi?”, Kuran okuma ile ilgili sorular K10 “Ramazan'ın yaklaşmış olması sebebiyle, internet ve televizyon gibi araçlardan Kur'an okunması ve dinlenmesi hatim yerine geçer mi?” bu dönemde Ramazan ayının girmesiyle gündemde olan soruları oluşturmuştur. Kul hakkına dair K7 “Çocuklardan biri bizim dışarı çıkmamız yasak ama çıkarsak günaha girer miyiz?” şeklinde bir soru sordu ifadesini kullanarak bu dönemde her yaş grubunun konu ile yakından ilgilendiklerinin bir göstergesi olduğunu dile getirmiştir.

Din Görevlilerinin İletişim Kurabildikleri İnsanlara Verdikleri Telkinler

Olağan dışı durumlarda çevremizdeki insanlara bazı telkinlerde bulunuruz. Özellikle sahada görevli din gönüllüleri iletişim halinde olduğu cemaatlerine dini-manevi destek sağlamak için birtakım telkinlerde bulunmaktadırlar. Tablo 6’da telkinde buldukları konular ve Tablo 7’de ne tür telkinlerde bulduklarına dair bulgular kategorize edilmiştir. Sonrasında her iki tablo birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Din Görevlileri İletişim Kurabildikleri İnsanlara Hangi Konularda Telkinde Bulunmaktadırlar

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
5	K1,K4,K6,K7,K9	Aile bireylerinin evde olmasından doğan sıkıntılar
5	K1,K3,K6,K9,K13	Kaygı bozuklukları
2	K11,K7	Ümitsizlik
4	K2,K11,K14,K15	Sıkıntılı dönemlerde müminin tavrı nasıl olmalı

Tablo 7: Din Görevlileri İletişim Kurabildikleri İnsanlara Ne Tür Telkinlerde Bulunmaktadırlar

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
3	K1,K4,K6	Emanet bilinci
2	K4,K8,K13	Boş zaman gibi bazı fırsatları değerlendirmek
1	K1	Tevekkül etmek
5	K2,K3,K10,K12,K15	Sabır gösterebilmek
4	K3,K8,K14,K15	Şükredebilmek
4	K4,K6,K11,K13	Dua ve ibadet etmek
1	K4	Empati
3	K1,K4,K6,K7,K8	Olumlu bakabilmek
1	K10	Aile büyükleri ve komşularla iyi ilişkilerde bulunma
2	K4,K10	Birlik beraberlik yardımlaşma
4	K9,K10,K12,K15	Tedbir, temizlik

Bu dönemde hastalık ne zaman biter, tekrar eski günlerimize kavuşabilecek miyiz vb. bazı durumlarda oluşan belirsizlikler birçok kişide kaygı bozukluklarına sebep olmuştur. Bu durumun doğal yansıması olarak en çok ölüm kaygısı üzerinde (5 katılımcı) telkinlerde bulunulmuştur. K6 “Ölümden çok korkuyorlar. Ben de çok korkuyorum. Bu süreçte tövbe getirmelerini çok söylüyorum. Tövbe edersek üzerimizden kalkacak diye inanıyorlar. Ramazan’da manevi havadan dolayı kalkacağına inanıyorlar.” K1 “Ölüm kaygısı olanlar var. Müthiş bir evham var. Anne babalarının market ihtiyacını karşılayan bir tanıdığımı anne babası hastalık getirir korkusuyla eve almıyor. Haberleri izleyip izleyip ölüm korkularını iyice artırıyorlar. Tevekküllü olun diyorum.” gibi kaygı düzeyi yüksek kişilere tövbe etmeyi (K6),

tevekkül etmeyi (K1), sabırlı olmayı (K5), gerekli olan tedbirleri almayı (K9), dua ve Kur'an okuyarak rahatlamayı (K13) vb. tavsiyede bulduklarını ifade etmişlerdir.

Salgın öncesinde yetişkinler rutin işlerinde çocuklar ise okuldaydılar. COVID-19 sürecinde ise öncesinde var olan günlük hayat düzeni bozuldu. Özellikle çocukların evde çok fazla zaman geçirmeleri ebeveyn ve çocuklarda sıkıntılar oluşturdu. K1 "Aile bireyleri evde. Bu durumdan asla şikâyetçi olmayın. Çocuklarımızla bol bol vakit geçirin. Evet bu dönemde ev işleri fazla olabilir. Ama koşuşturma içinde birlikte yapamadığınız etkinlikleri şimdi yapmanın tam sırası" K6 "Çocukların sana sıkıntı verse de gözün arkanda değil. Onlara iyi davran, gönüllerini kazan" ifadelerini kullanarak çocukların Allah'ın birer emaneti (K1, K4 de aynı görüşte) olduğunu hatırlatıyoruz. Katılımcılar olayın iyi taraflarının görülmesi gerektiğine dair (K1, K4, K6, K7) vb. tavsiyelerde bulduklarını ifade etmişlerdir.

Sıkıntılı dönemlerde müminin tavrı nasıl olmalı konusunda K15 "Biz insanları korkuyla canlarıyla mallarıyla imtihan ederiz ayetini okuyorum. Korku ile imtihan oluyoruz diyorum. Korkuyu anlatamıyorduk. İşte korku. Ayette geçen korku budur diyorum. Ve ayetin sonunu okuyorum sabredenleri müjdele. Eğer sabredersek Allah bizi sever. Kazanan da biz olacağız ifadesini kullanarak telkinde bulunuyorum." K9 "Bu olay tedbir al maske kullan ama daha sonra da dua et beslenmene dikkat et. Mutlu olmaya çalış. Çünkü stres hastalıkları tetikler. Korkuda da itidal diyorum." vb. söylemleriyle genel olarak müminlerin olaylara bakışının nasıl olması gerektiği hakkında nasıl telkinlerde buldukları üzerinde durmuşlardır.

Boş zamanı değerlendirmek konusunda K8 "Bir anda oldu. Daha çok eğitime yönelik bazı kişilere nimet oldu. Kendim de ders çalışıyorum. Günde 15- 16 saat ders çalışıyorum" ifadesiyle boş zaman fırsatının değerlendirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. K13 "O kadar kötü değil aslında. Çocuklarımla vakit geçirmek benim için çok iyi oldu. Evde annelik görevini üstlendim. Boş zaman var. Kendim çocuklarımla faaliyetler yapıyorum. Pastalar yapıyorum." ifadesiyle fırsatları değerlendirmek ve evde nitelikli zaman geçirmenin insanı iyi hissettirebileceği hususuna dikkat çekmiştir. Bu sıkıntılı süreçte din görevlileri tevekkül, sabır, şükür, olayın güzel yanlarını görebilmek, tedbir temizlik K15 "Peygamber efendimizin karantina çadırları kurduğunu anlatıyorum. Hazreti Ömer'in veba salgınına duyduğu zaman aldığı tedbirden bahsediyorum" vb. konularda telkinlerde bulduklarını ifade etmişlerdir.

Din Görevlileri Salgın Sürecini Nasıl Değerlendirmektedirler

Din görevlileri COVID-19 sürecini nasıl değerlendirdikleri konusunda görüşlerini şu şekilde beyan etmişlerdir. Elde edilen bulgular belirli başlıklar altında sınıflandırılıp Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Din Görevlileri COVID-19 Sürecini Nasıl Değerlendirmektedirler

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
10	K1,K2,K3,K4,K7,K8,K10K11,K12,K13	Koronavirüs ders alınması gereken imtihanıdır
1	K2,	Koronavirüs yapılan hatalar ve verilen nimetlere karşı yeterince şükür edemediğimiz için verilen bir cezadır
2	K13,K14,	Verilen nimetlerin değerini anlamak için olan ibretlik bir hadise
4	K5,K6,K7,K8,	Sihhat ve boş zaman kıymetini bilemediğimiz iki nimetin değerinin anlaşılması için verilen fırsat
2	K1,K9	Şer gibi görünen ve sonunda hayır olacak bir durum
1	K5	Bizlere ölüm gerçeğini hatırlatan bir durum
1	K9	Bizlere adalet kavramını öğreten bir süreç
2	K1,K9	Bizlere Allah’ın kudretini bizimde acizliğimizi gösteren bir durum

Din görevlilerinin çoğu bu durumu ders alınması gereken bir imtihan (10 katılımcı) olarak değerlendirmiştir. Yanı sıra konuyu farklı bakış açılarıyla da değerlendirmişlerdir. Din görevlilerinin çok azıda olayı imtihan dışında çok farklı açılardan ele almıştır.

Salgın hastalığı imtihan olarak değerlendirenler genel olarak K10 “Dünya tarihi boyunca, insanoğlu her kuşakta bir takım zorluk ve musibetlerle imtihan edilmiş, zaman zaman helak edilmiş, zaman zaman da bu imtihanların akabinde felaha erdirilmiştir. Bu sürecin de çağımız insanına yönelik küresel bir imtihan olduğunu, içe dönüp kendini ve toplumunu sorgulamak için bir vesile olduğunu düşünüyorum.” ifadesini kullanarak yorumlamıştır.

K2 “İmtihandan geçiyoruz kıymetini bilemediğimiz her şeyi kaybediyoruz. Toplumda bir rahavet çökmüştü. İnsanlar çalışmaktan şikâyetçiydi. Herkes ne kadar az çalışırım ne kadar çok kazanırım hesabına düşmüştü. Allah bizi cezalandırdı yapılan hataların cezası kıyamet öncesi bize kendinize gelin dedi.” salgın hastalığı imtihan ama aynı zaman da bir ceza olarak değerlendirmiştir.

Salgın hastalığı K13 “Hastalıklarla imtihan edilmiş kavimler tarihte de var. Toplumsal bir imtihandayız. Sarılmanın, birlikte çay içmenin ne kadar kıymetli olduğunu hatırlattı. Her şey maddiyat değilmiş. İnsanlarla bir araya gelmek ne kadar güzelmiş değerini

anladık.” imtihan ama aynı zamanda verilen nimetlerin değerini anlamak için ibretlik bir hadise olarak değerlendirmiştir.

K8 “Süreç imtihan. Evet, bu yönü var. Nimetin kadrini bilememekten sınav ama fırsata dönüştürülmesi gereken bir durum içerisindeyiz. Böyle bir hapis hayatı hiç hayal etmemiştim. Zamanı iyi değerlendirme noktasında çalışmak için, gayret etmek için hiçbir bahanemiz yok. İşe gitmiyoruz, sıhhatimiz yerinde ve biriken işlerimizi yapmada değerlendirebileceğimiz boş zamanımız var. Değerlendiremezsek bu iki nimetin kıymetini bilmemiş oluruz.” salgın hastalığı imtihan ama aynı zamanda sıhhat ve zamanın değerini anlamaya bir davet olarak yorumlamıştır.

K9 olayı “Bu olayın ardında hayır bekleyen bir insanım. Adil olan Allah’ın adil olan bir hastalığı ile karşı karşıyayız. Koronavirüs’ün en güzel yanı çok adaletli olması. Zengin fakir ayrımı yapmıyor. Doğulu batılı ayrımı yapmıyor. İnsanların kendine çeki düzen vermeleri gerektiği bir dönem olduğunu düşünüyorum. Avrupa’da çan sesleriyle ezan seslerinin yükseldiği dönemde maddi gücün biçare kaldığı dönemde Allah’a daha çok yakınlaştığımız bir dönem olarak düşünüyorum.” ifadesiyle şer gibi görünen ve sonunda hayır olacağına inanılan, bizlere adalet kavramını öğreten, Allah’ın kudretini, bizim de acizliğimizi gösteren bir durum olduğuna dikkat çekmiştir. K5 ise “Bu konuda zihnim çok net değil. Bu bir oyun da olsa imtihan da olsa insanlar gerçekten ölüyor. Ölmek için dünyaya gelen canlılar olduğumuzu unutuyoruz. Bize ölümü gece ve gündüz hatırlatan ayetler var. Bunu göz ardı edenler var. Virüsün bir Rabbi yok mu? Biz zaten bu döngünün içerisindeyiz. Toplu öleceğimizi düşününce çok kötü olduk. Devam etmesi gereken devam etmeli. Ölüm korkusu Allah korkusunun önüne geçmemeli. Bir virüs nefes borunuza girince akciğerlerinizi etkiliyor ama yemek borunuzdan geçince asitlerle kayboluyor. Virüs neye göre karar veriyor. Kaderciyim demek istemiyorum ama hayatın içinde kendimizi de yıpratmadan devam etmeliyiz.” ifadesiyle aslında ölüme her zaman yakın olduğumuzu ama günlük koşuşturma içerisinde çoğu zaman bu gerçeği unuttuğumuzu bu hastalığın ise bizi gerçeğe yüzleşmek durumunda bıraktığı için sıkıntı yaşadığımızı ifade etmiştir.

Din Görevlileri Cemaatleriyle İletişimlerini Salgın Sürecinde Nasıl Devam Ettirdiler

Bu bölümde din görevlilerinin COVID-19 öncesinde cemaatleriyle kurdukları iletişimin COVID-19 sürecinde nasıl devam ettirdiklerine dair bulgular Tablo 9’da çeşitli başlıklar altında bir araya getirilmiştir.

Tablo 9: Din Görevlilerinin Cemaatleriyle İletişimlerini Nasıl Devam Ettirdiler

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
8	K1,K3,K4,K8, K9,K11,K12K13	Telefonla arıyorum
8	K2,K3,K4,K5, K6,K7,K12 K13	WhatsApp grupları üzerinden iletişim kuruyorum
2	K2,K3	WhatsApp üzerinden kısa kısa ses kayıtları yolluyorum
2	K5,K10	Skype, Zoom vb. programlar üzerinde online ders yapıyorum.
1	K1	Skype, Zoom vb. programlar üzerinde online ders yapmayı düşündüm. Sonra vazgeçtim.
3	K3,K6,K8	Skype, Zoom vb. programlar üzerinde online ders yapabileceğim cemaatim yok (Yaşlı olma, Teknolojiyi kullanma yetersizliği vs...)
1	K15	Vefa grubundayım. Yüz yüze kapıdan ilişki.

Katılımcılardan yarıdan fazlası telefon ve WhatsApp üzerinden cemaatleriyle iletişime geçtiklerini ifade etmişlerdir. Yaygın din hizmeti ve eğitimi adına çok az kişi sosyal medya vasıtalarını kullanmayı tercih etmiştir.

Online eğitimin çok fazla tercih edilmemesinin sebepleri arasında Başkanlığın personeline bu konuda net bilgilendirme yapmaması olduğunu K2 “Skype ve sunu kullanmıyorum. Kurumum ne der. Endişelerim var. İnsanların sözlerini davranışlarını kontrolü zor olur oralarda. WhatsApp ‘tan ses kaydı yapmak daha mantıklı geldi” ifadesiyle belirtmiştir. Diğer bir sebebi K1 “Zoom üzerinden ders yapmayı düşündüm. Ama evde herkesin çocuğu var. Sabah programları çocukların dersleriyle çakışıyor. Programlar da güvenlik sorunları var. O yüzden tercih etmedim.” ifadesiyle online ders yapmaya herkesin müsait olmadığını dile getirmiştir. Bir diğer katılımcı K6 “Yetişkin eğitimi veriyorum. Öğrencilerimin yaşları büyük olduğu için online eğitimi beceremedik. En iyi WhatsApp üzerinden iletişim kuruyoruz.” ifadesiyle online eğitime sıcak bakmadığını söylemiştir. Bir diğer katılımcı K13 “Mesaj atarak iletişim kuruyorum. Program üzerinden yapsam olur muydu? Bir zorunluluk olsaydı belki. Bana gelen mesajları gruba aktarıyorum. Telefon ettiklerimde oluyor.” sözleriyle gönüllülük esasına göre online eğitim yapıldığından tercih etmediğini ifade etmiştir.

K2 “Haftada iki gün sesli vaaz veriyorum.10 dakikalık sesli mesaj kaydı yapıyorum. Hatim indirdik. Duasını sesli yaptım. Sesli mesajla bu hizmeti devam ettiriyorum. Çarşamba nöbet günüm Alo 190 fetva hattı telefonuma yönlendirildi. Ulaştığımız kitleye ulaşmaya

devam ediyoruz. Hatta bir öğrencim vardı yatalak bir annem var bu sayede sizi dinliyor dedi.” K8 “Telefon ile görüşüyorum. Benim cemaatim üniversite öğrencilerinden oluşmakta. Öğrencilerimle imkân varken dijital ortamda iletişim kurmalıydım. Ben de çok az öğrencinin numarası var. Bir grup kurmadığım için ders ortamım yok. İrtibat olamayacağı zamanları daha önceden öngörmek lazım.” ifadesiyle yaşadığı üzüntüsünü dile getirmiştir. WhatsApp üzerinden iletişim kuran K3 “İlahi söyleyip ses kaydı atıyorum. Duygulanıyorlar. Hocam sesini duyduk sevindik diyorlar.” ve K4 “Telefonla iletişim kuruyorum. Haftada bir gün motivasyon konuşması yapıyorum. Bilgi aktarılmayan gün ziyadadır. Ezberlerini telefonla dinliyorum.” söylemiyle bir şekilde cemaatlerine ulaştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan sadece biri K15 “Vefa destek grubundayım. Her gün sahadayız. İnsanların ihtiyaçlarını aklınıza gelen her şeyi karşılamaya çalışabiliyoruz. Sadece bugün bile 79 vatandaşın kapısını çaldım. Memnun oluyorlar. Dua ediyorlar. Kapıyı kim açtıysa beni görmesinden dolayı memnun oluyor. Çünkü beni hepsi tanıyorlardı. Beni ziyarete geldi gibi düşünüyorlar. Bazı insanlar ağladılar. Manevi yönden destek olduğumuzu düşünüyorum.” yüz yüze iletişim kurduğunu ifade etmiştir.

Halkın COVID-19 Pandemi Sürecini Nasıl Değerlendirdiği

Din görevlilerinin iletişim içerisinde oldukları insanların olaya bakış açısını değerlendirdiğimiz bu bölümde katılımcıların görüşleri belli başlıklar altında toplanarak Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: Din Görevlilerine Göre Halk Salgın Sürecini Nasıl Değerlendirdi

Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Beyanlar
6	K1,K2,K8,K9,K11,K14	İmtihan olarak görüyor
7	K3,K4,K6,K7,K9,K10,K12	Mazlumların ahından dolayı Allah'ın küresel bir cezası olarak görüyor
1	K6	Nimetlere yeterince şükür edemediğimiz için olduğuna inanıyor
3	K1,K4,K13	Yeterince tedbir alınmadığı için bu süreçleri yaşadığımızı düşünüyor
1	K1	Çinin başımıza sardığı bir musibet olarak görüyor
2	K3,K5	Allah'a yakınlaşmamız için bir uyarı olduğunu düşünüyor

Katılımcıların ifade ettiği gibi iletişim içerisinde oldukları insanlardan birçoğu bu durumu mazlumların ahından dolayı Allah'ın küresel bir cezası olarak görüyor. Bazıları da imtihan olarak görüyor. Sosyal medya, haberler çok fazla bilgi kirliliği oluşturuyor. İnsanların

olayları kendi pencerelerinden nasıl gördüklerine dair halkın söylemlerinden bazıları şu şekildedir. K1 “Bir kesim her şeyden şikâyet ediyor. Çin’i suçluyor etrafı suçluyor. İnanmak istemiyor. İkna olmaya da niyetleri yok.” K2 “Babam ilahiyatçı. Şöyle söyledi: bu kadar insan öldü tüm dünya buna göz yumdu. Allah’ta bizi cezalandırdı. Bunun ortadan kalkması içinde tüm liderler toplanıp bu zulümlere bir dur demeleri lazım.” K3 “Bazıları da evrenin bize mesaj verdiğine inanıyor. Doğa bizden intikam aldı diyorlar. Manevi bir bakış açısı geliştiremedikleri için kendilerince bilimsel yaklaşımlar da bulunuyorlar.” K9 “Bu bir musibet. Allah bazen açıklıkla bazen hastalıkla imtihan ederiz diyor. Buna imtihan olarak bakıyorum. Aylan bebek vardı. İnsanlar böyle yaptı. Suriyeli çocuk Allah’a şikâyet etti. Bu çocuklara bulaşmayın bir virüs. Bunu görmemek çok yanlış olur. Muhakkak bunun zahir noktada bir mesajı var. Alamazsak hiçbir şey elde edemeyiz.” ifadeleriyle görüşlerini aktarmışlardır.

Sonuç ve Öneriler

Küresel bir salgın olan koronavirüsün 2020 yılı başında neden olduğu COVID-19 adlı hastalık tüm dünyada çoğu alanda birçok aksamalara ve değişimlere sebep olmuştur. Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden itibaren tüm kurumlar sorumlu oldukları alanlarda öngörülen aksaklıkların yaşanmaması adına çeşitli kararlar alarak uygulamaya koymuşlardır. DİB’de yaygın din hizmetleri ve eğitimi alanlarında değişen şartlar doğrultusunda çeşitli önlemler almak durumunda kalmıştır. Bu çalışmada DİB’in faaliyetlerinin din görevlileri tarafından değerlendirilmesine yer verilmiştir. Ayrıca, kurum mensuplarının faaliyetlere katılımı, faaliyetlerle ilgili değerlendirmeleri ve faaliyetlerin daha da ilerletilmesi için neler yapılabileceği görüşleri irdelenmiş ve kurum personeli ile halkın süreci nasıl değerlendirdikleri üzerinde durulmuştur.

Din görevlilerinin DİB’in yaygın din hizmeti ve eğitimi alanında yapmakta olduğu faaliyetlerin hangilerinden haberdar olduklarına dair bulgular değerlendirildiğinde, DİB’in kendi personelinin yapmış olduğu faaliyetlerin birçoğundan haberdar oldukları görülmüştür. Bu faaliyetler içerisinde en fazla öne çıkan Diyanet TV’de yayınlanan ve yaygın din eğitimine katkısı olduğu düşünülen programlar olmuştur. Katılımcılardan bazıları Vefa destek gruplarında görev alan din görevlilerinin yapmış oldukları çalışmaların önemine değinmiştir. Din görevlisinin her alanda ve zamanda insanımıza yardımcı olma noktasında özenli olduğunu fakat bugün yapılan hizmetlerin görünür kılınmasında en büyük etkenin sosyal

medyada gündem olmasından kaynaklandığını vurgulamışlardır. Bu görüşler değerlendirildiğinde medyada görünürlüğü artırma adına kurumun sosyal medyayı daha aktif kullanması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Katılımcıların çok azı DİB'in sosyal medya aracılığıyla personel ile iletişim kurduğunu bildirmiştir. DİB'in kendi personelini sosyal medya hesaplarını zorunlu olarak takibe yönlendirmemesi bu durumun bir etkeni olarak görülebilir. İki sonuç birlikte değerlendirildiğinde hem kurumun hem de kurum personelinin sosyal medya vasıtalarını aktif kullanmaları konusunda gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiği sonucuna varılabilir.

Bu süreçte DİB'in yaygın din hizmeti ve din eğitimi alanında yapmakta olduğu faaliyetlerin değerlendirilmesine dair sorular görevlilere sorulduğunda görüşmeye katılan görevlilerin devlet memuru olması ve kurumsal aidiyete duyulan hassasiyet dolayısıyla fazla detaylı görüş alınamadığı fark edilmiştir. Katılımcılardan bu süreçte Diyanetin yaptığı faaliyetleri çok başarılı bulanlar ve fikir beyan etmeyenlerin sayısı (7 katılımcı) birlikte düşünüldüğünde bu kanaate varılabilir. Ayrıca birtakım aksaklıkların varlığından bahseden katılımcılarda özenli cevaplar vermeye gayret göstermeleri bu durumu destekler niteliktedir.

DİB'in yaygın din hizmeti ve din eğitimi alanında yapılanlarla birlikte neler yapabileceğine dair bulgular değerlendirildiğinde, katılımcılardan bazıları Diyanet TV'de daha çok dua tesbihat, vb. duyuşsal alana hitap edecek, insanları manevi yönden tatmin edebilecek programlar talep ettikleri görülmüştür. Bu da sıkıntılı süreçlerde insanların maneviyata daha fazla yöneldiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte yaygın din eğitiminin aksamaması adına görüş beyan eden altı katılımcı uzaktan EBA benzeri TV üzerinden bir eğitim sistemi olmalı derken 6 katılımcıda online eğitimin alt yapısı oluşturulmalı şeklinde görüşlerini beyan etmişlerdir. Burada bu iki sistemin karşılaştırılması ve etkinliği ile ilgili net bir veri olmadığı için katılımcılar her iki alternatifini de eşit olarak değerlendirmişlerdir. İlerleyen zamanlarda karşılaştırılmalı çalışmalar yapılarak en doğru yöntemin bulunması durumunda, bu yönelim farklı olabilecektir. Bazı katılımcıların teknoloji konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması bu konuda gerekli durumlarda teknolojiyi etkin kullanabilmek adına personelin eğitilmesi görüşünün ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymuştur.

Katılımcılardan ikisi yaşanan süreç sonrasında insanların temizlik konularına aşırı derecede dikkat edeceklerini vurgulamıştır. Kursiyerlerin yaşam şartlarıyla da paralel olacak şekilde daha yüksek standartlara sahip dini mekân ve kurs tercihinde bulunacakları

varsayımından hareketle cami ve kurslarda gerekli düzenlemelerin yapılması gerekliliği öngörülebilir.

Yaygın din hizmet ve eğitiminin aksamaması adına 13 başlık altında topladığımız görüşlerin hepsi başkanlığın bundan sonraki çalışmalarına ışık tutabilecek mahiyettedir. Bu bağlamda, özel ekiplerin kurulması, yaygın eğitimin aksamaması yönünde alınacak tedbirler, özel bir kurulun oluşturulması önerileri son derece dikkate değer çözüm önerileridir.

Sorulan soruların içeriğine dair bulgular değerlendirildiğinde, Ramazan ayında sorulan soruların mahiyetinde COVID-19 Pandemi sürecinde değişiklik olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle Ramazan ayının gelmesiyle oruç, zekât, teravih namazı ile ilgili sorular “salgın hastalık döneminde nasıl olmalıdır” sorularının fazlalaşmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde cenaze işlemleri ile ilgili sorular, inanç problemlerine dair sorular ve aile içi iletişimde yaşanan problemler gündemi oluşturmuştur. Bu süreçle beraber soruların mahiyetinin değişmesi beraberinde fetvaların bir kısmının yeni duruma göre güncellenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Katılımcıların iletişim kurabildikleri insanlara hangi konularda ne tür telkinlerde bulduklarına ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, bu durumun beklenen yansımaları olarak en çok ölüm kaygısı üzerinde (5 katılımcı), sonrasında sırasıyla aile bireylerinin evde olmasından doğan sıkıntılar ve sıkıntılı dönemlerde müminin tavrı nasıl olmalı konularında telkinde buldukları görülmüştür. Katılımcılar bu sıkıntılı süreçte sıkıntılı durumlarla başa çıkmada sabrı, tevekkülü, şükretmeyi, dua ve ibadeti artırmayı, empatiyi, olaylara olumlu bakabilmeyi, boş zamanı fırsata çevirmeyi tedbir ve temizliği vb. tavsiyelerde buldukları görülmüştür.

Bilindiği üzere salgın öncesinde, yetişkinler rutin işlerinde iken, çocuklar okuldaydılar. COVID-19 süreci öncesindeki günlük hayat düzeni bu süreçte bozulmuştur. Özellikle işe gidemeyen, çalışamayan bireylerde ekonomik sıkıntılardan dolayı oluşan stresin aile ilişkilerine de olumsuz yansıdığı görülmüştür. Diyanet TV'nin aile ve aile içi ilişkiler ile ilgili programlara yer vermesi, yerinde bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Din görevlilerinin çoğunun bu süreci bir imtihan olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu bilinçte oldukları için genel bir kabullenmeden sonra kendilerine kalan zamanı daha verimli bir şekilde değerlendirme noktasında neler yapılabilir arayışı içerisine girmişlerdir. Kendi cemaatlerine de bu konuda telkinde bulunmaları, sürecin daha sıkıntısız atlatılmasında farkındalık oluşturmuştur.

Din görevlilerinin hitap ettikleri topluluklardan aldıkları izlenimlere göre, halkın çoğunun bu süreci bir ceza olarak gördükleri belirlenmiştir. Dolayısıyla, halkın bakış açısını pozitif duruma çevirme, salgın ile yaşayabilme ve gerek bireysel, gerekse toplumsal hayatı daha yaşanılır kılma açısından din görevlisine ciddi sorumluluklar düşmektedir.

Katılımcılardan yarından fazlası telefon veya WhatsApp üzerinden cemaatleriyle iletişime geçtiklerini ifade etmişlerdir. Telefon üzerinden yapılan sohbetler hal-hatır sormaya yönelik görüşmelerdir. WhatsApp gruplarından genellikle durum ve bilgi paylaşımı yapılabilmektedir. Bu tür görüşmeler bilginin aktarımı ve moral motivasyonu sağlama açısından önemlidir. Ancak yaygın din eğitiminin devamlılığını sağlamada Skype, Zoom vb. programlar üzerinden online görüşme veya uzaktan eğitim yapılmasının daha faydalı olacağı görüşü ön plana çıkmıştır.

DİB, cezaevleri, hastaneler, sevgi evleri, kadın sığınma evleri KYK'lar vb. pek çok kamu kurum ve kuruluşlarında çeşitli alanlarda çok farklı kesimlere din hizmeti ve eğitimi sunmaktadır. Yapılan görüşmelerde sadece bir katılımcı (K5) sevgi evlerinde kalan çocukları aradığını ve onlarla iletişimini sürdürdüğünü beyan etmiştir. Katılımcılara sorulan sondaj soruları doğrultusunda, bu süreçte sadece yetişkin cemaatleriyle iletişime geçtiklerini ve kurumlarda kalan çocuklarla ve kadınlarla herhangi bir yoldan iletişim kurmadıkları görülmüştür. Olağan üstü durumlarda toplumun yukarıda sayılan diğer kesimlerini de içine alacak şekilde tüm kesimlerine yerinde ve zamanında din hizmeti sunabilmek adına neler yapılabileceğine dair çalışmalar yapılmalıdır.

Katılımcılar Diyanet TV'de uzaktan eğitim kapsamında yapılan programların daha çok çocuklara ve yetişkinlere yönelik programlar olduğunda hemfikirdirler. Özellikle bu süreçte 20 yaş altındakilerin sokağa çıkma yasağı fırsata dönüştürülerek gençlere milli ve manevi değerlere yönelik yaygın din eğitimi kapsamında programlar hazırlanabilir. Gençlerin sosyal medyayı etkin kullandıkları dikkate alınarak sosyal medya üzerinden gençlere yönelik etkinliklere daha fazla yer verilmelidir.

Bu süreçte başkanlık, kendi personeline herhangi bir zorunluluk getirmediği için sahada yaygın din hizmeti ve eğitimi konusunda birliktelik sağlanmadığı görülmüştür. Bu süreçte hizmetlerin aksamaması için daha sistemli hareket edilebilir ve birim amirlerince personel yönlendirmeleri daha etkin olarak yapılabilir.

Katılımcıların bazıları bu süreçte çeşitli sosyal medya vasıtalarıyla cemaatleri ile eğitim faaliyetlerini devam ettirirken diğer

bir kısmı kurumun tavrının ne olacağı endişesi, güvenlik sorunu vb. sebeplerden dolayı çekimser kalmışlardır. Katılımcıların ifadelerinden yapılan gözlemlere göre dijital ortamlardaki derslerin DİB tarafından belirlenmesi, ayarlanması ve kurumsal bir kimlik taşımasının önemi ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Cennimo, D. ve Bergman, J. (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID19), <https://emedicine.medscape.com/article/2500114-overview>, (Erişim Tarihi:25 Mayıs 2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). Din Hizmetleri, <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/Detay/323/06032020-cuma-hutbesi-allah-temizdir-temizli%C4%9Fi-sever>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri, <https://dinhizmetleri.diyamet.gov.tr/> sitesi, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29467/personelimiz-vefa-koordinasyon-gruplarinin-icerisinde-insanimiza-hizmet-ediyor>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). <https://fetva.diyamet.gov.tr/AloFetva190>, (Erişim Tarihi:04.06.2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29470/din-isleri-yuksek-kurulundan-cenaze-islemleriyle-iligili-yeni-aciklama>, (Erişim Tarihi:04.06.2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). <https://www.diyamet.tv/programlar>, (Erişim Tarihi:04.06.2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun (2020). <https://www.mevzuat.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020)
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2020). <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/29402/cami-ve-mescitlerde-cuma-ve-vakit-namazlarin-cemaatle-kilinmasina-ara-verildi>, (Erişim Tarihi: 04.06. 2020)
- Dini Haber (2020). <http://www.dinihaberler.com.tr/public/index.php/haber/diyamet-sosyal-medya-talimati-58760>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020)
- Eğitim Hizmetleri (2020). <https://egitimhizmetleri.diyamet.gov.tr>, (Erişim Tarihi:04.06.2020)

- İçişleri Bakanlığı (2020). <https://www.icisleri.gov.tr/65-yas-ve-ustu-ile-kronik-rahatsızlığı-olanlara-sokaga-cikma-yasagi-ek-genelgesi>, (Erişim Tarihi:04.06.2020)
- Medipol Sağlık Grubu (2020). Bunları Biliyor musunuz? <https://www.medipol.com.tr/bilgi-kosesi/bunlari-biliyor-musunuz/Pandemi-nedir-corona-virusu-neden-Pandemi-ilan-edildi>, (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2020)
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık